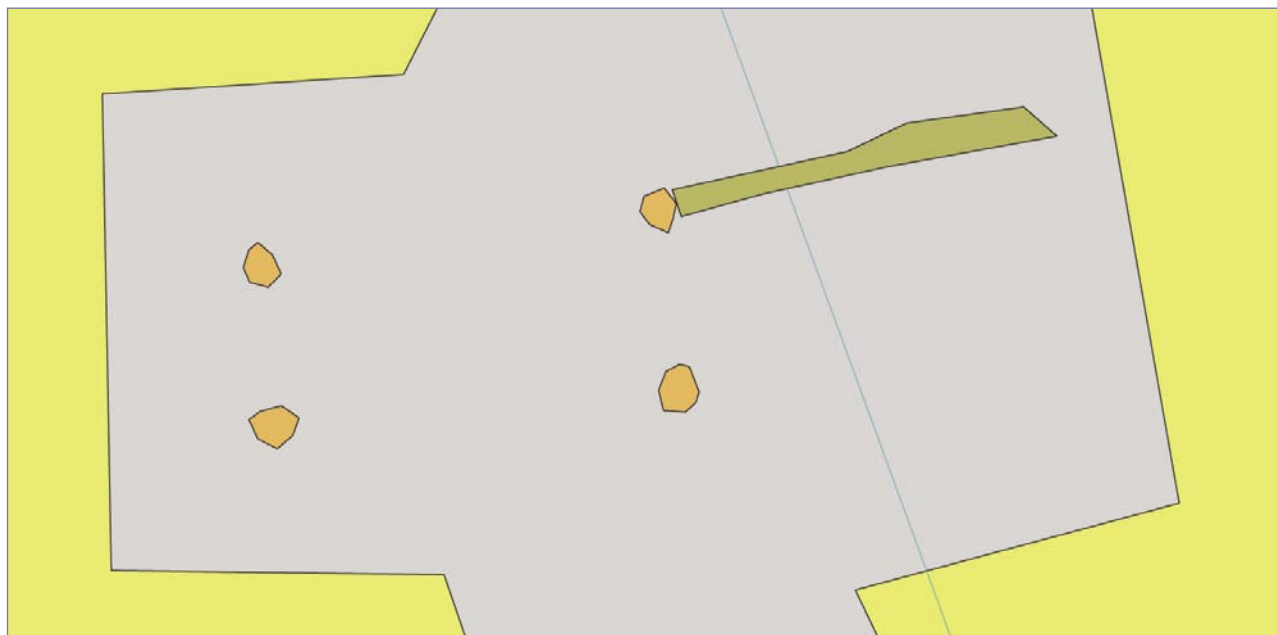


Stolphus i Läsäng



*Inför planerad fjärrvärmeledning mellan Torsvik och
Eurostop, delen förbi Korsvägelyckan och Läsäng*

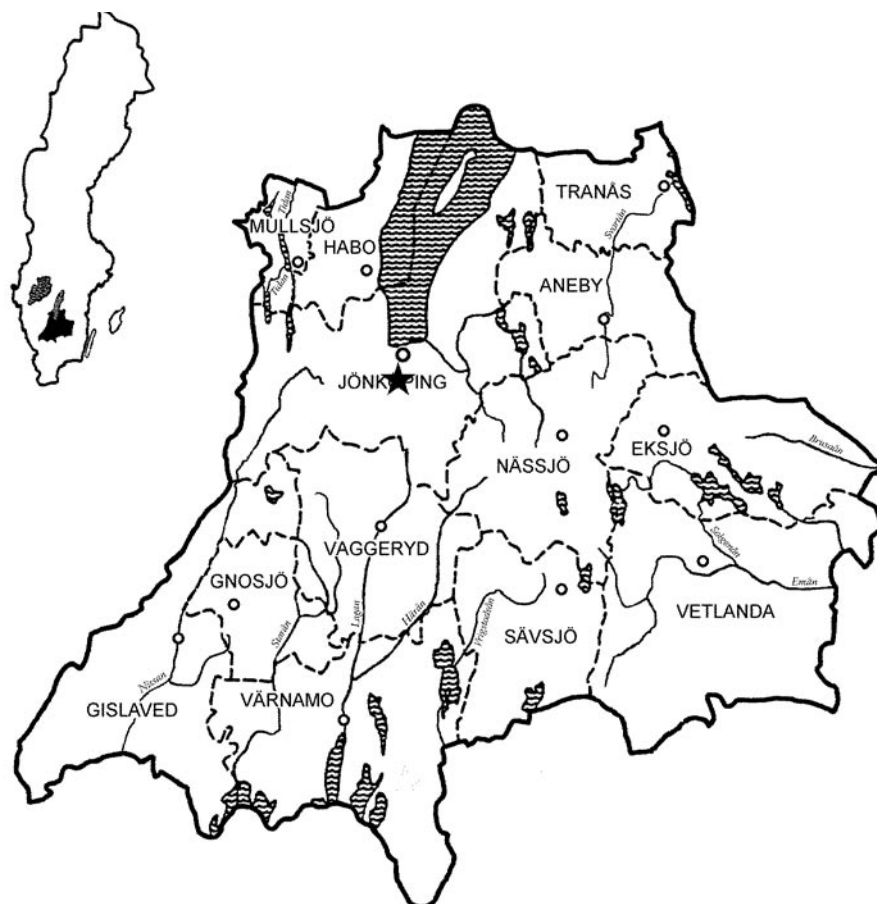
*Barnarps socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*

Arkeologisk utredning etapp 2

Stolphus i Läsäng

– inför planerad fjärrvärmeledning mellan Torsvik och Eurostop, delen förbi
Korsvägelyckan och Läsäng

*Barnarps socken i Jönköpings kommun
Jönköpings län*



Rapport, foto och digital kartbearbetning: Mikael Nordström och Claes B Pettersson

Grafisk design: Anna Stålhammar Lorentzi

Tryckning och distribution: Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

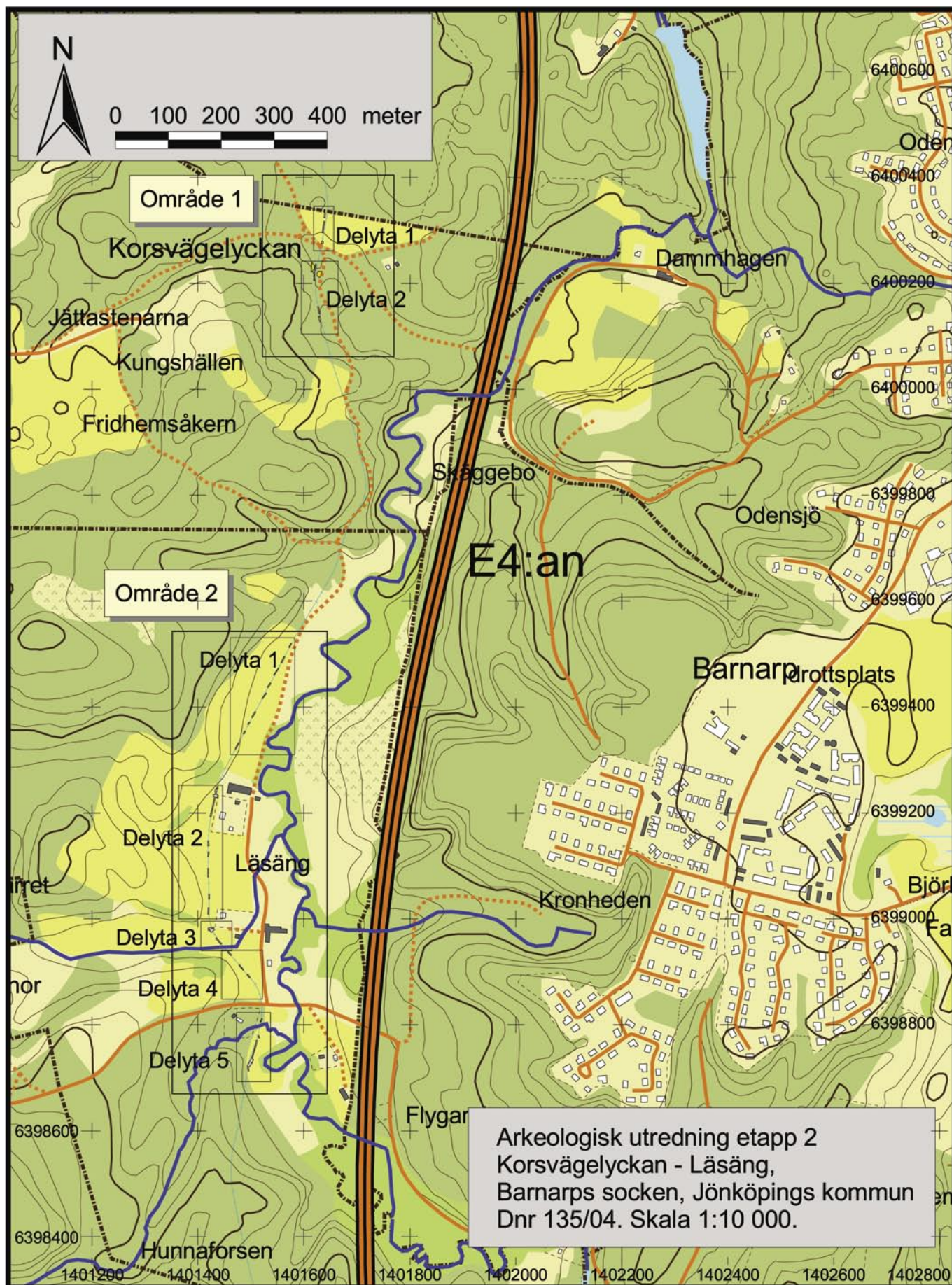
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd: Ur allmänt kartmaterial från Lantmäteriet. Medgivande 94.0133

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2005

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	5
Fornlämnings- och kulturmiljö	5
Tidigare undersökningar	6
Resultat.....	6
Område 1. Stora Spånhult/Korsvägelyckan	6
Delyta 1.....	6
Delyta 2.....	6
Område 2. Läsäng.....	8
Delyta 1.....	8
Delyta 2.....	10
Delyta 3.....	10
Delyta 4.....	17
Delyta 5.....	17
Sammanfattning.....	17
Åtgärdsförslag.....	18
Administrativa uppgifter.....	18
Referenser.....	19
Tryckta källor.....	19
Otryckta källor.....	19
Kartunderlag.....	19
Figurförteckning.....	19



FIGUR 1. Utdrag ur digitala ekonomiska kartan (Blad 6E9a och 7E0a). Skala 1:10 000.

Inledning

Under sju dagar i juni och augusti 2005 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning etapp 2 inför fjärrvärmenedläggning sträckan Eurostop - Torsvik, delen förbi Läsäng. Utredningssträckan omfattade två platser, ca 200 respektive 800 meter långa. Arbetsområdet var ca 10 meter brett. Beställare var Jönköping Energi. Fältansvarig var Mikael Nordström. För rapporten svarar Mikael Nordström och Claes B Pettersson.

Målsättning och metod

Enligt länsstyrelsens meddelande skulle utredningen omfatta fältinventering, men i länsstyrelsens beslut har ambitionen bantats till att enbart omfatta sökschaktsgrävning inom två utvalda områden, se karta. Syftet med utredningen var att genom sökschaktsgrävning med grävmaskin fastställa förekomst av fasta fornlämningar och kulturlämningar inom arbetsområdet.

Topografi

Terrängen är böljande och delvis kraftigt kuperad. Längs södra delen meandrar Torsviksån. Vid Läsäng och utmed den östra sidan av Torsviksån utgörs topografin av ett öppet odlingslandskap. Norr om Läsäng är landskapet kuperat och domineras av barrskog.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Vad som framför allt utmärker kulturmiljöerna i området är rikedom på lämningar som kan kopplas till den historiska järnhanteringen - i synnerhet kolbottnar och kolarkojgrunder, så även inom exploateringsområdet. De förhistoriska spåren utgörs främst av gravar och gravfält från brons- och äldre järnålder. Barnarps socken utgör vad som verkar vara en gränsbygd under yngre järnålder, där vi troligen har bebyggelseenheter vid Odensjö och vidare åt nordost, men få eller inga spår längre åt syd-sydväst i socknen. Att området ändå har utnyttjats i vissa avseenden visas av förekomsten av bland annat lämningar efter järnhantering - slagghvarp/järnframställningsugnar och kolningsgropar. Den äldre och mellersta järnåldern finns dock vidare spridd och framträder främst genom förekomsten av domarringsgravfält.

På en höjd ett 20-tal meter öster om fjärrvärmesträckningen ligger Raä 52 (Barnarps socken), ett gravröse som sannolikt anlagts under bronsåldern.

Vid Korsvägelyckan går ledningen genom en öppen åkeryta på cirka 175 meters höjd över havet. I anslutning till en fritidsfastighet sydöst om åkern finns en skadad domarring och en halverad skärv-

stenshög. Fritidfastighetens tomt skär in i fornlämningen varigenom skärvsten var synlig i schaktkanten. Fornlämningen har ännu inte försetts med Raä-nummer.

Korsvägelyckan är en plats med namn och tradition där fem skogsvägar strålar samman.

Drygt en halv kilometer i sydvästlig riktning om Korsvägelyckan återfinns flera registrerade fornlämningar. De utgörs av gravfält från äldre järnåldern (Raä 13) och uppgifter om borttagna hällkistor (Raä 14 och 127). Den sistnämnda uppges också vara en plats med namn och tradition.

För utförlig beskrivning se den kulturhistoriska förstudien (Skanser 2003)

Tidigare undersökningar

I januari 2003 gjordes en kulturhistorisk förstudie inför den planerade fjärrvärmenedläggningen. Förstudien innehöll viss fältgranskning och arkivstudier (Skanser 2003).

Resultat

Område 1. Stora Spånghult/Korsvägelyckan

Delyta 1

Belägen i brukad mark, kallad Korsvägelyckan, och omgiven av ett äldre vägnät. Tvärs över Korsvägelyckan drogs tre schakt om sammanlagt ca 40 löpmeter. I schaktet längst i söder kunde konstateras en äldre odlingshorisont - gråsvart träkolsblandad jord med tydliga årderspår. Där fanns också ett mindre stolphål, sannolikt efter en gärdsgårdstör.

I ett äldre skede har det sannolikt funnits kolmilor inom den nuvarande odlingsmarken Korsvägelyckan, om än inte i det nu aktuella arbetsområdet. Detta förklarar den rikliga förekomsten av träkol i sökschakten. Namnet Korsvägelyckan tyder på att vägsystemet har högre ålder än lyckodlingen.

I nästa skede odlas ytan upp och brukas som en ärjad åker. En lycka/utåker på Stora Spånghults utmark eller en åkeryta tillhörande en mindre, nu försvunnen enhet? Lämningarna bedömdes härröra från nyare tid.

Åtgärdsförslag:

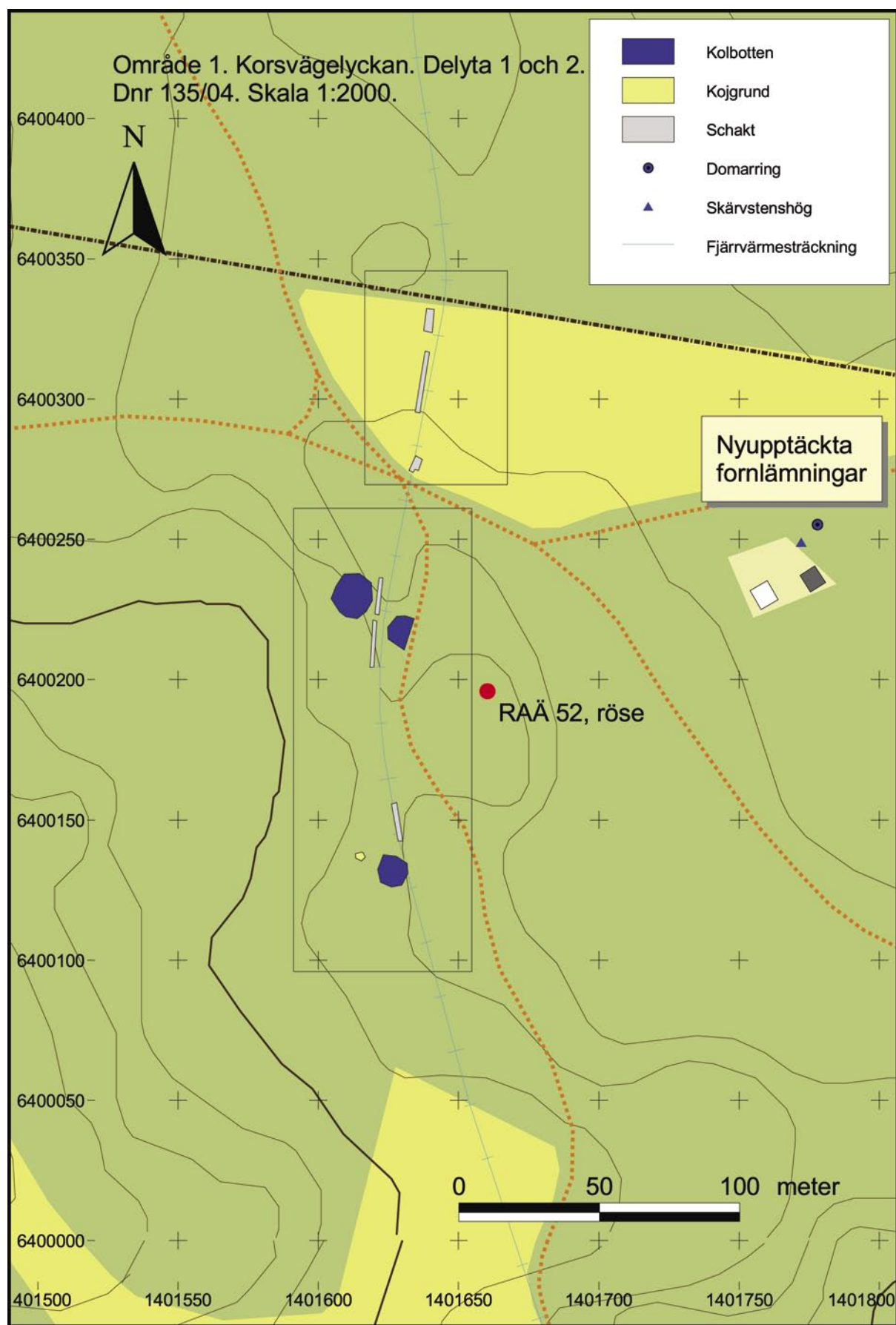
Det fossila odlingslagret rensades fram i profil och fotograferades. Någon vidare åtgärd kan inte anses befogad inom delyta 1.

Delyta 2

Brutet, kulligt landskap, skogsmark, som innefattar vissa terrasslä-



FIGUR 2. Område 1. Korsvägelyckan. I schaktprofilen syns en äldre markhorisont med årderspår. Foto: Mikael Nordström.



FIGUR 3. Område 1. Korsvägelyckan. Delyta 1 och 2. Skala 1:2000.

gen. Generellt beläget i sluttningszon mot öster, ner mot Torsviksån. På en höjd ett tjugotal meter öster om UO ligger ett röse (Raä 52), ca 11 meter i diameter och en knapp meter högt. I området finns rikligt med kolningslämningar.

Över delyta 2 grävdes 45 löpmeter sökschakt, uppdelat på tre separata schakt som täckte in krön och sluttningslägen. De enda aktivitetsspår som framkom vid undersökningen utgjordes av lämningar från kolningsverksamhet. Detta näringsfång hade å andra sidan bedrivits desto intensivare inom det aktuella området. I eller i nära anslutning till arbetsområdet påträffades tolv kolbottnar (diameter upp till 16 meter) efter stora resmilor, samt en förmodad grund till en kolarkoja.

Utifrån närliggande gravar kan man anta ett förhistoriskt markutnyttjande under bronsålder och/eller äldre järnålder. Ytan ingick antagligen i ett öppet betes/odlingslandskap som utgjorde bakgrunden till de gravar som placerats i höjdlägen och längs kommunikationsleder.

Under historisk tid avverkades den barrskog som kommit att täcka UO för att tjäna som råvara i de många kolmilor som restes inom Tabergs bergslag.

Åtgärdsförslag

Vid utredningen karterades tre av kolbottnarna och kolarkojgrund. I övrigt kan inga ytterligare åtgärder anses vara befogade inom delyta 2

Område 2. Läsäng

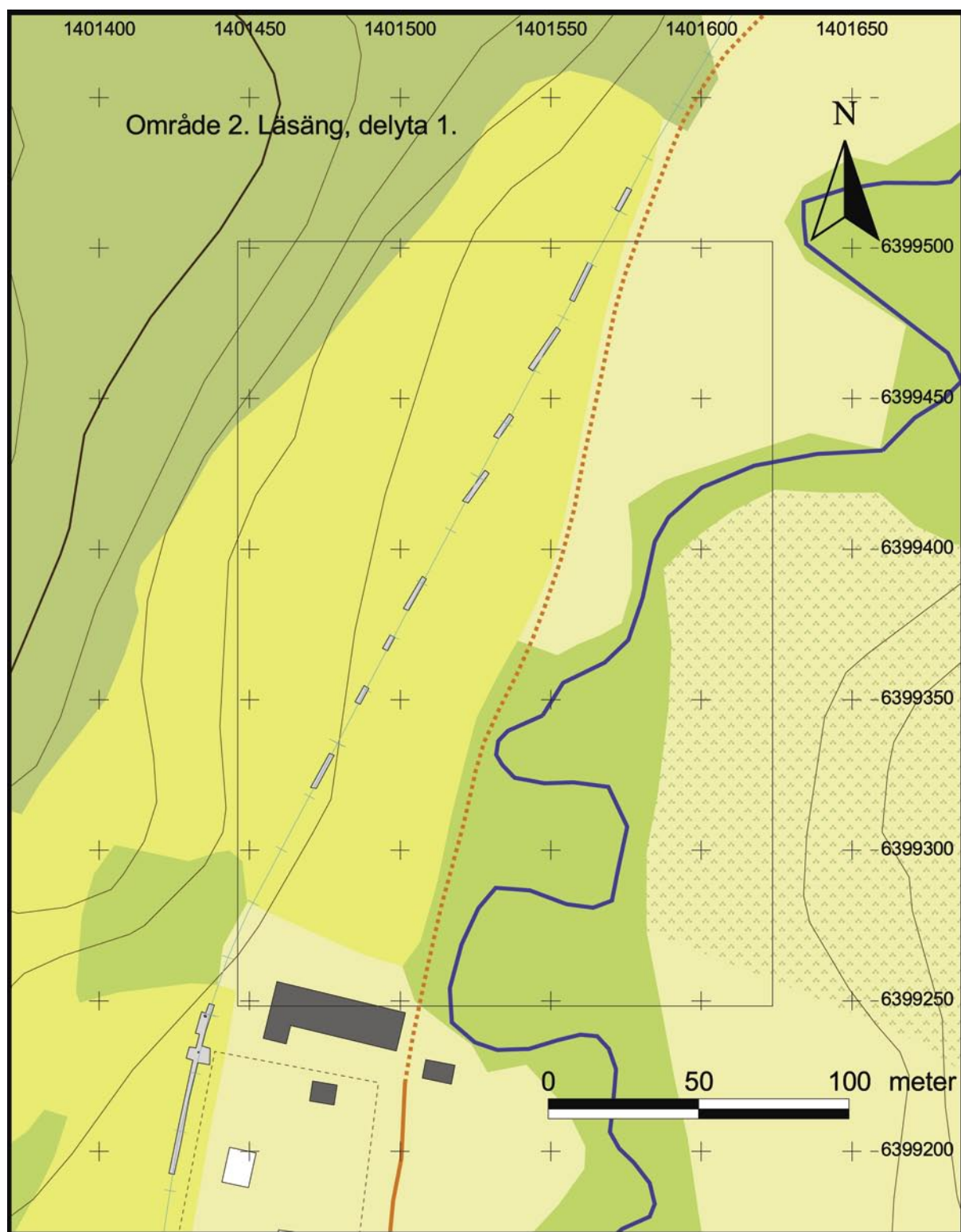
Delyta 1

Området utgörs av ett brutet, kulligt landskap i huvudsak beläget i östsluttningszon ner mot Torsviksån. Ån flyter här fram genom en relativt bred dalgång och har ett väl utvecklat meanderlopp. Genom långvarig brukning på lätta jordar har dalgångens ursprungliga topografi med tidigare mycket utpräglad relief kommit att minska i betydlig grad. Vad som kan och inte kan ha utgjort lämpliga boplatslägen under förhistorisk tid blir därför svårt att uttala sig om.

I samband med en besiktning av området inför föreliggande arkeologisk utredning påträffades ett flintavslag på vägen intill exploateringsområdet (Jan Borg muntligen). Flintavslaget kan dock ha kommit till platsen med ditförda massor, eftersom den lågt belägna vägbanan utsatts för översvämningar från den intilliggande Torsviksån och därför reparerats/byggs på åtskilliga gånger!

Över delyta 1 grävdes knappt 100 meter sökschakt, fördelat på nio separata schakt avsedda att täcka in lämpliga boplatslägen i krönlägen, på naturliga terrasser och i sluttningslägen.

Vid undersökningen konstaterades att matjordstjockleken varierade mycket på grund av erosion och jordflykt på dessa lätta jordar.



Processen har fortgått under de århundraden som Läsäng utnyttjats som jordbruksmark. Storskifteskartan från 1802-03 visar t.ex. en utbredning för inägomarken som i stort är jämförbar med dagens bild, om än mer uppsplittrad på mindre odlingslotter.

Markerna kring Läsäng har brukats i minst 500 år. Det äldsta

FIGUR 4. Område 2, Läsäng, Delyta 1.
Skala 1:2000.

belägget för fastigheten Läsäng finns i jordeboken 1542, då det utgörs av ett skattehemman och en kyrkoutjord. Namnet Läsäng är svårtytt och någon tillfredsställande tolkning finns ännu inte.

I början av 1600-talet anlades en masugn på Läsängs ägor av Frans Wernick. Idag kan man se spåren av masugnen vid Torsviksån, en knapp kilometer sydöst om Läsäng. Masugnen var i drift fram till 1881 (Berglund 1996).

Åtgärdsförslag

Inga vidare insatser är motiverade inom delyta 1.

Delyta 2

Flack sluttning mot öster, ned mot Torsviksån. Mitt i området finns en öst-västlig svacka, möjligen efter ett dränerat/kulvertlagt vattendrag, därefter stiger marken sakta mot söder. Utredningsområdet passerar omdelbart väster om två sentida gårdslägen

En håleggad stenyxa har påträffats vid plöjning i Kålkärret, ca 300-400 meter väster om Läsäng (Raä 97).

Över delyta 2 grävdes 120 löpmeter sökschakt, fördelat på sex separata schakt avsedda att täcka in lämpliga boplatslägen i sluttningar och krönlägen. Den mest omfattande insatsen gjordes omdelbart väster om tomten till fastigheten Läsäng 1:11; ett flackt men uppenbart väl-dränerat område i nära anslutning till Torsviksån, där förhistoriska anläggningar i form av en härd med skärvsten och ett större stolphål påträffades. Härden ca 0,8 x 0,6 m stor och stolphålet ca 0,35 m i diameter och 0,30 meter djupt. Kring dessa båda anläggningar utvidgades schaktet i syfte att finna fler aktivitetsspår, men utan resultat. Inga fynd påträffades inom delyta 2.

Den undersökta ytan har en lång historia som odlad mark, något som inte minst kan utläsas ur storskifteskartan, upprättad 1802-03. Ett förhistoriskt skede har avsatt spår i områdets norra del, där en eventuell boplatssytas centrala delar kan vara belägen under befintlig bebyggelse på gården Läsäng 1:11.

Åtgärdsförslag

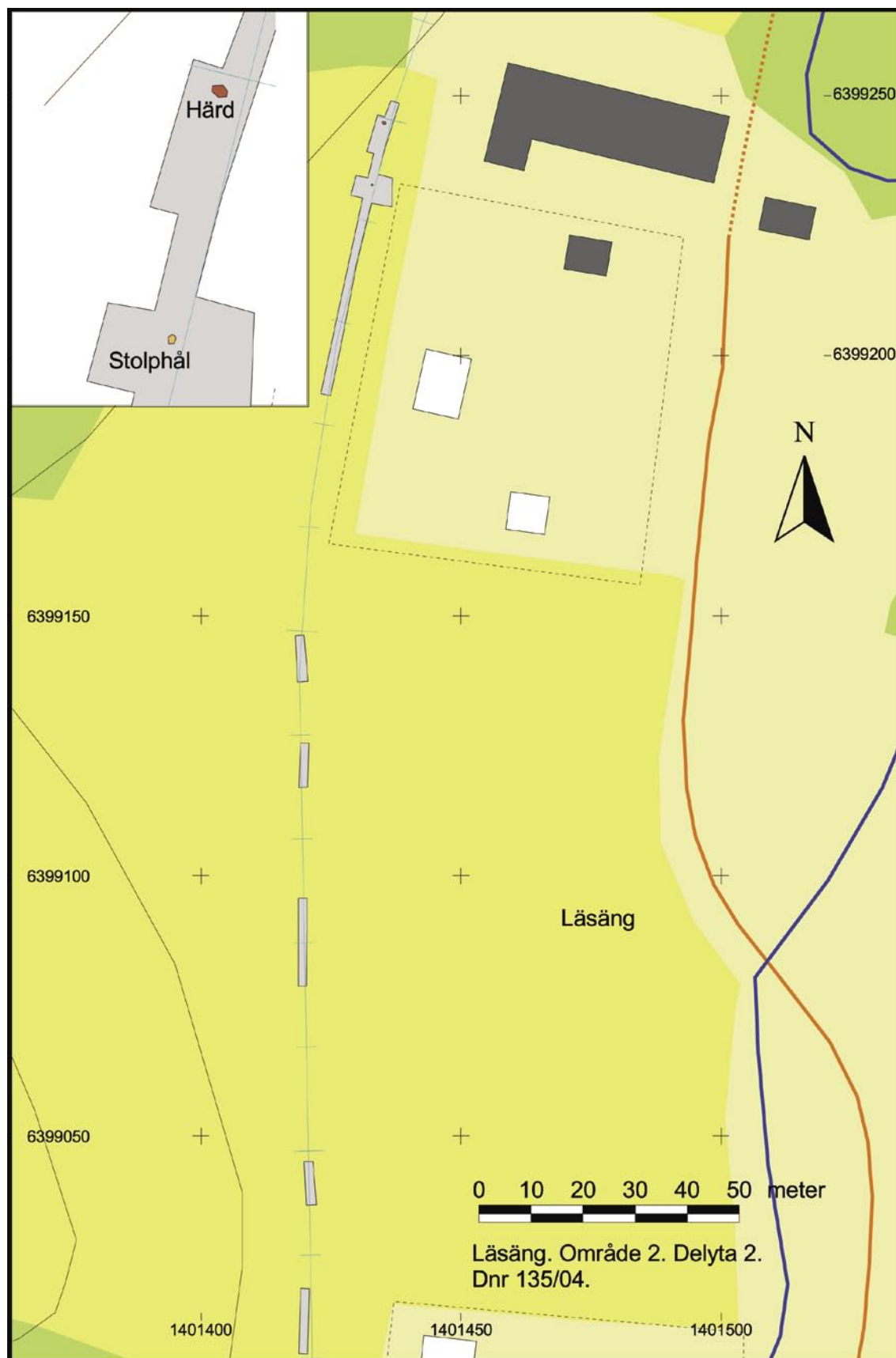
Inga ytterligare åtgärder kan anses motiverade inom delyta 2.

Delyta 3

Flack åkermark, bildar botten i en trång dæld mellan branta sluttningar i norr och söder. Smal öppning mot öster och Torsviksåns dalgång. Genom åkermarken rinner en numera rätad bäck.

Marken var idag utnyttjad som åkermark (besådd med havre). Platsen har en långvarig odlingstradition, eftersom området framträder som åker/ängsmark på storskifteskartan från år 1802-03. Utbredningen då förefaller i stort sett att överensstämma med dagens brukade mark.

Vid schaktningen övervägdes att lämna detta parti därhän, ef-



FIGUR 5. Område 2. Läsäng. Delyta 2.

tersom dess läge och utseende mest påminde om i sen tid utdikad mark. Det antogs att markbeskaffenheten skulle kunna medföra problem för en grävmaskin. Likväl beslöts att gränsen mot "våtmarken" skulle lokaliseras. Inom ytan drogs två sökschakt om ca 25 meter. Resterna efter ett, öst-västligt orienterat, stolpbyggt hus av järnålderstyp påträffades i områdets norra del. Fyra större stolphål, varav tre tydligt stenskodda, framkom vid schaktningen. Stolphålen var placerade så att man kunde konstatera två bockpar, ingående i en byggnads bärande stomme. Efter att stolphålen påträffats vidtog utvidgningar av schaktet i syfte att bestämma husets orientering och bevaringsgrad inför en kommande förundersökning.

Bockbredden har uppskattats till ca 1,8 m, vilket medför att det eventuella långhuset bör ha varit omkring 5 m brett. Bockavståndet uppgår till ca 4 m. Om de för närvarande tillgängliga måttuppgifterna jämförs med de hustypologier som upprättats för sydkandinaviskt område skulle byggnaden vid Läsäng möjligen kunna härhöra från äldre järnålder. Här måste man dock reservera sig, eftersom vi varken känner till husets hela grundplan eller funktion. Dessutom är det lokala husarkeologiska jämförelsematerialet ännu av begränsad omfattning.

I huslämningen finns en ränna med en synlig längd av ca 4 m, som löper mellan det NÖ stolphålet och schaktkanten i öster. Funktionen är okänd, möjligen kan det röra sig om en invändig dräneringsränna eller en gödselränna.

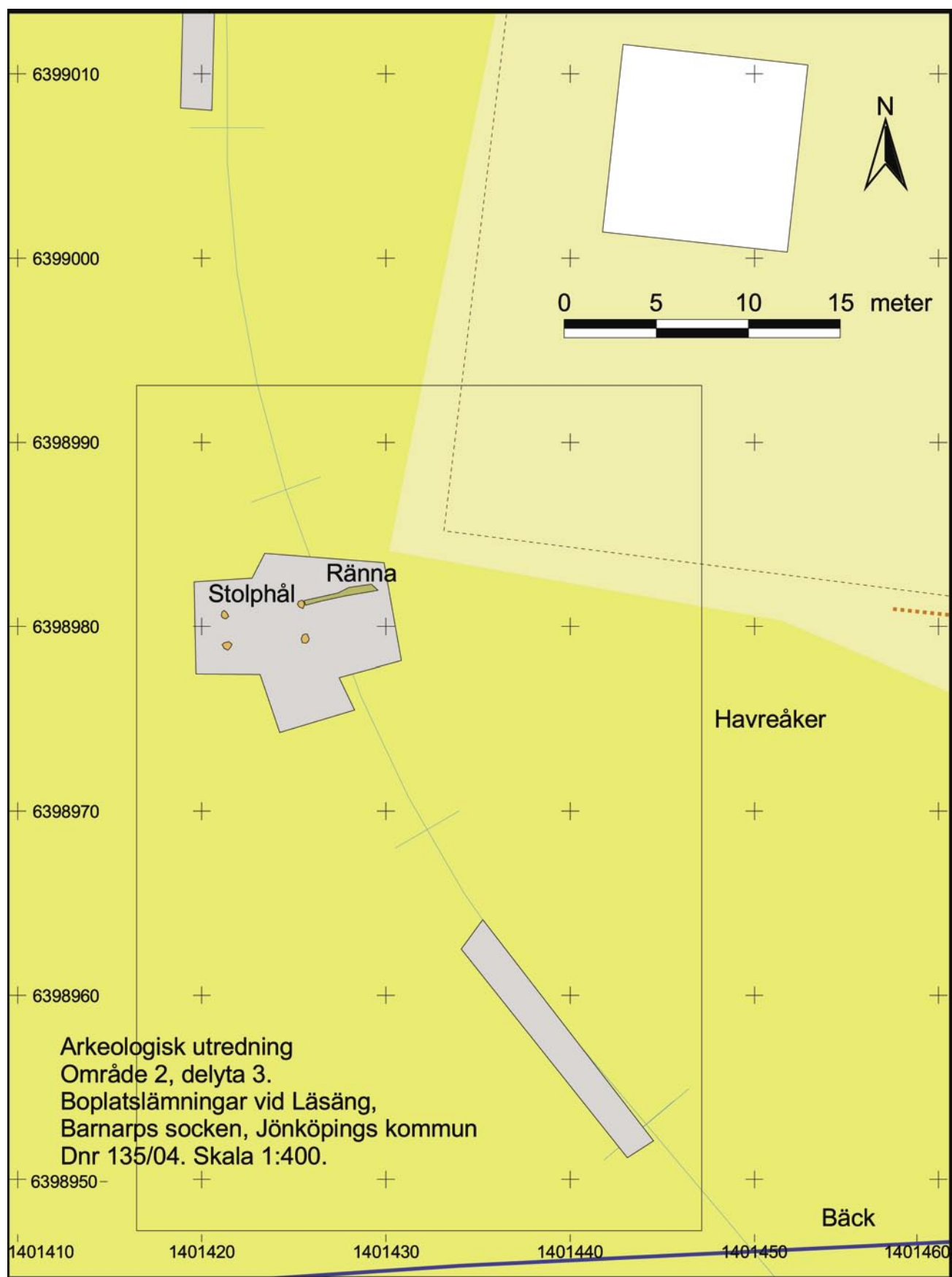
Byggnaden har varit uppförd direkt nedanför en markant sydslutning, och närmast tangerat slutningens nedre parti. Detta har i och för sig medfört att huset legat skyddat och med sitt indragna läge varit i det närmaste osynligt för den som färdats norrifrån längs Torsviksån, även om landskapet varit öppet med odlings/betesmarker. Emellertid borde läget ha medfört vissa problem med rinnande vatten från den bakomliggande kullen. Det är ett atypiskt husläge, men väl skyddat i nära anslutning till vatten och åkerjord/betesmark. I omgivande åker påträffades ett slagghragment (masugns-slagg enligt Anders Wallander, länsstyrelsen), förslagat tegel, yngre rödgods och porslin.

Utnyttjandet som åkermark har en kontinuitet i åtminstone 200 år tillbaka (jfr. storskifteskartan 1802-03). Under troligen järnålder fanns på platsen ett hus/en gårdsanläggning. Bosättningen har troligtvis haft tämligen kort varaktighet, eftersom aktivitetsspåren förefaller vara fåtaliga och stolphålen inne i långhuset inte verkar omgrävda.

Frågor kring husets funktion och bosättningens karaktär, ålder och varaktighet blir därför centrala vid en fortsatt undersökning. Är det överhuvudtaget en gårdsplats som påträffats? Alternativet skulle t.ex. kunna vara en välbyggd ängslada i anslutning till en åker/lyckodling på utmark. Eller har verksamheten inriktats mot helt andra sysselsättningar som förslagsvis järnframställning?



Figur 6. Fyra stolphål påträffade i Läsäng, delyta 3. Ingvar Røjder gör inmätningar. Foto från sydväst: Mikael Nordström.



FIGUR 7. Område 2, Läsäng. Delyta 3.

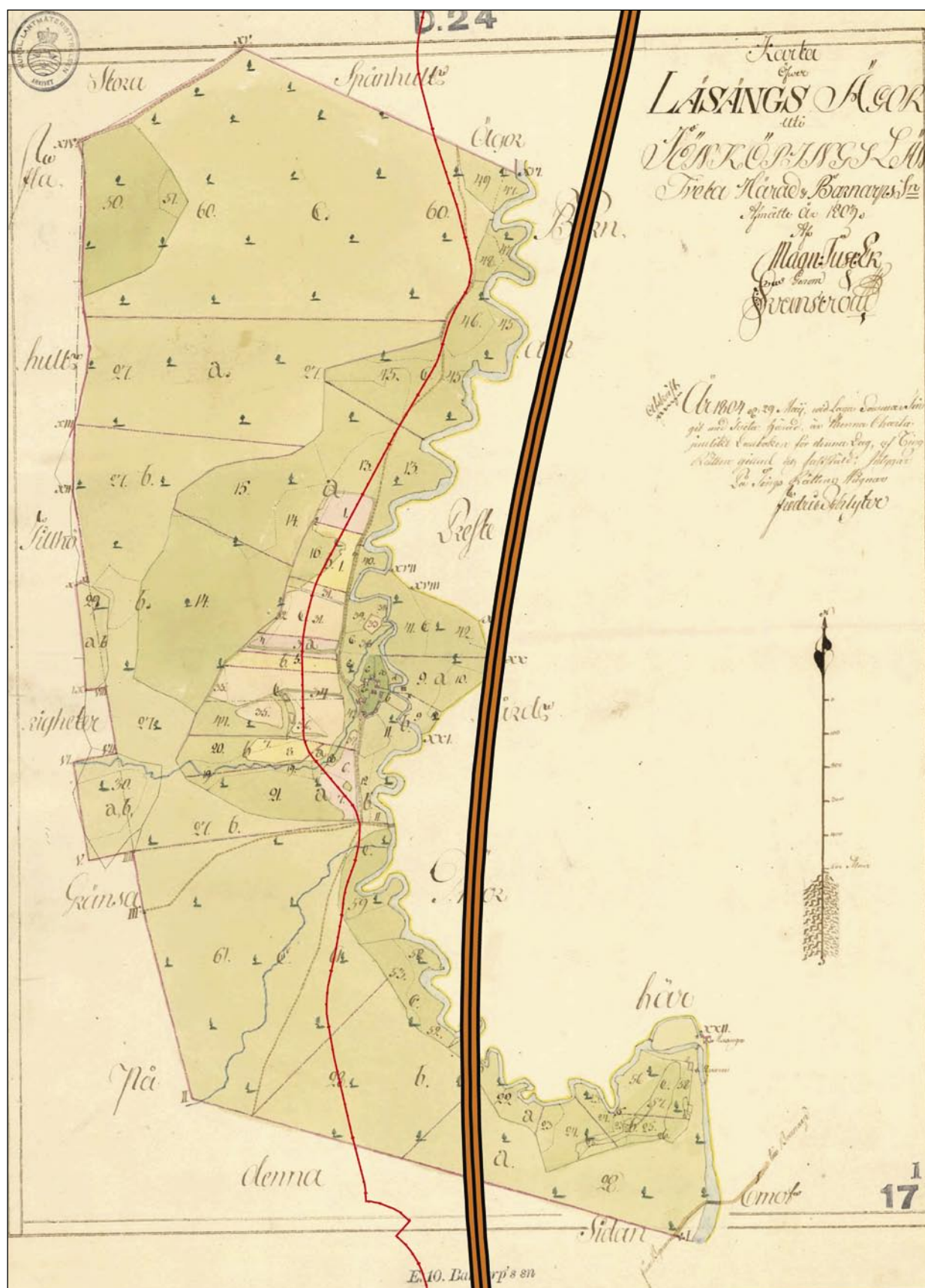


Figur 8. Vy över Läsäng, delyta 3, där fyra stolphål framkom i åkern strax sydväst om det röda huset. Foto från söder: Mikael Nordström.

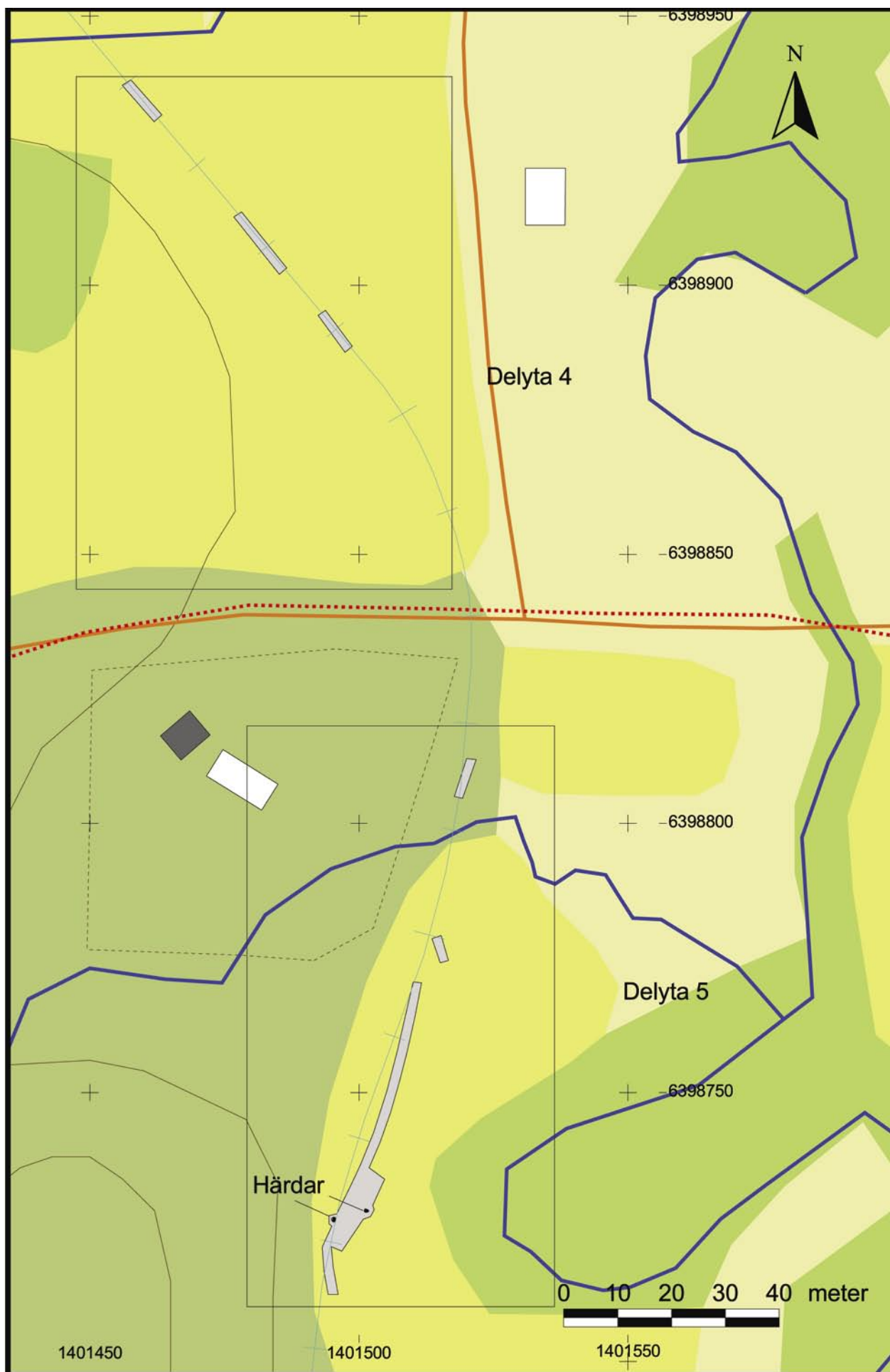
Åtgärdsförslag

Ytan föreslås bli föremål för en arkeologisk förundersökning. En varsam matjordsavbaning rekommenderas i syfte att avtäcka huskonstruktionens hela utsträckning. Sannolikt kommer detta att medföra en utvidgning som sträcker sig utanför nuvarande arbetsområde, varför en fortsatt diskussion med markägaren blir nödvändig. Mot öster finns en naturgiven avgränsning i form av en sluttning strax bortom nuvarande schaktkant; mot väster kan byggnaden teoretiskt sträcka sig avsevärt längre.

Ett utökat schakt bör dessutom omfatta en fri yta kring själva byggnadslämningen så att relaterade anläggningar som kan bidra till att öka förståelsen för platsens historia kan innefattas i UO. Likaså är det väsentligt att de anläggningar som kan finnas på något längre avstånd från själva huset eftersöks. Detta kan förslagsvis ske genom att avbana lämplig yta inom arbetsområdet mellan huslämningen och bäcklöpet i söder. Syftet blir då att försöka spåra de verksamheter som hört samman med etableringen, samt inte minst försöka att erhålla ett daterande fyndmaterial som kan knytas till brukningsskedet under järnålder. Av samma orsaker rekommenderas



Figur 9. Storskifteskarta över Läsäng upprättad 1803 av Magnus Justus Ek. Fjärrvärmedragningen och E4:an inlagd.



FIGUR 10. Område 2. Läsig. Delyta 4 -5.

en ytfyndningsökning av fältet närmast huslämningen, en begränsad insats som förslagsvis bör ske efter att fältet plöjts hösten 2005.

Beträffande själva långhuset blir det väsentligt att samla in ett representativt material för naturvetenskaplig analys (C14, pollenanalys, makrobotanisk analys etc.). Förslagsvis bör provtagningen inriktas på fyllningen i de större stolphål som tillhört byggnadens bärande stomme.

Sammantaget utgör den förmodade järnåldersbebyggelsen vid Läsäng ett i dagens forskningsläge mycket betydelsefullt objekt, där såväl äldre odlingshistoria, husteknologi som sambandet mellan bebyggelse och gravar kan studeras.

Delyta 4

Markant nordsluttning, idag utnyttjad som beteshage, som avgränsar dalgången belägen mitt emot huslämningen i delyta 3. Söderut inom utredningsområdet finns ett krönläge som övergår i en flack sluttning ner mot Torsviksån i sydost.

Inom delyta 4 grävdes drygt 30 m sökschakt, fördelade på tre separata schakt. Inget av arkeologiskt intresse framkom.

Åtgärdsförslag

Inga ytterligare åtgärder kan anses motiverade inom delyta 4.

Delyta 5

Flack platå intill Torsviksåns västra sida. Marken idag utnyttjad som beteshage. I väster vidtar skogsmark. Tre sökschakt upptogs om sammanlagt ca 75 meter löpmeter. Längst i söder påträffades, förutom utplöjda kolbottnar, även två hårdar. Runt hårdarna utvidgades schakten, dock utan att några ytterligare anläggningar påträffades. Hårdarna var ca 0,8 respektive 1,0 meter i diameter och 0,15 - 0,20 meter djupa. Under den östra hården framkom även en nedgrävning, möjligen ett stolphål.

Åtgärdsförslag

Inga ytterligare åtgärder kan anses motiverade inom delyta 4.

Sammanfattning

Under sju dagar i juni och augusti 2005 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning etapp 2 inför fjärrvärmenedläggning sträckan Eurostop - Torsvik, delen förbi Läsäng. Utredningssträckan omfattade två platser, ca 200 respektive 800 meter långa. Arbetsområdet var ca 10 meter brett. Beställare var Jönköping Energi. I det norra området (Område 1) påträffades rester efter historisk järnhantering (1600-tal och framåt) i form av kolbottnar och en kojgrund.

I södra området (Område 2) framkom inom delyta 2, en hård och ett stolphål samt inom delyta 3 en huslämning, förmodligen förhistorisk (äldre järnålder?) i form av två stolphålspar. Inom delområde 5 framkom två härdar. I övrigt var det tomt i schakten.

Åtgärdsförslag

Inga ytterligare åtgärder kan anses motiverade inom område 1 samt inom område 2, delytorna 1, 2, 4 och 5. Inom område 2, delyta 3 föreslås en arkeologisk förundersökning. Se i övrigt under respektive delyta. Länsstyrelsen beslutar om ytterligare åtgärder.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens tillstånd:	431-2848-04
Jönköpings läns museums dnr:	135-04
Beställare:	Jönköping Energi AB
Rapportansvarig:	Mikael Nordström och Claes B Pettersson
Fältansvarig:	Mikael Nordström
Fältpersonal:	Mikael Nordström, Claes B Pettersson och Ingvar Røjder
Fältarbetstid:	16–21 juni samt 29 augusti 2005
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköpings kommun
Socken:	Barnarps socken
Fastighetsbeteckning:	Läsäng; Stora Spånshult (Korsvägslyckan)
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad 6E 9a och 7E 0a
Koordinater:	x6398820-6400335 y1401390-1401620
Undersökningsyta:	26 schakt om totalt 704 m ²
Fornlämningsnummer:	RAÄ 60 (52)
Fornlämningstyp:	Stolphål, kolbottnar, kojgrund
Tidigare undersökningar:	JLM rapport 2003:14

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

Berglund, Bengt. 1996. Tabergs bergslag. En sammanställning över de bergshistoriska lämningarna i Barnarps, Byarums, Ljungarums, Mån-sarps och Sandseryds socknar. Atlas över Sveriges bergslag. Jernkontorets bergshistoriska utskott. H 103. Stockholm.

Skanser, Lisa. 2003. *Torsvik-Eurostop. Kulturhistorisk förstudie inför planerad fjärrvärmekulvert, Barnarps och Ljungarums socknar, Jönköpings kommun.* Jönköpings läns museum arkeologisk rapport 2003:14. Jönköping.

Otryckta källor

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister.

Kartunderlag

Digitala fastighetskartan.

Storskifteskartan över Läsäng 1803.

Figurförteckning

Figur 1. Utdrag ur digitala ekonomiska kartan. Skala 1:10 000.

Figur 2. Område 1. Korsvägelyckan. Årderspår syns i schaktprofilen.

Figur 3. Område 1. Korsvägelyckan.

Figur 4. Område 2. Läsäng, delyta 1. Skala 1:2000.

Figur 5. Område 2. Läsäng, delyta 2.

Figur 6. Fyra stolphål påträffade i Läsäng, delyta 3.

Figur 7. Område 2. Läsäng.

Figur 8. Vy över Läsäng, där fyra stolphål framkom i åkern.

Figur 9. Storskifteskarta över Läsäng upprättad 1803 av Magnus Justus Ek.

Figur 10. Område 2. Läsäng, delyta 4-5.

Under juni och augusti 2005 utförde Jönköpings läns museum en arkeologisk utredning etapp 2 inför fjärrvärmenedläggning sträckan Eurostop - Torsvik, delen förbi Läsäng. I områdets södra del påträffades resterna efter ett förmodligen förhistoriskt stolphus, där fyra kraftiga stolphål bildade två bockpar. Den nyupptäckta fornlämningen föreslås bli föremål för en arkeologisk förundersökning.

